

Bolærnes historie

Bolærne består av tønbergitt, den nordøstlige røde formen for larvikitt, en dypbergart fra Oslofeltets dannelse i permtiden. Grunnmuren i Slottet er laget av tønbergitt fra Bolærne. Det var steinbrudd i drift på Vestre Bolæren fram til 1916. Navneforskere mener navnet sannsynligvis kommer fra «bord», en høy kant. Bolærne sammen med en rekke små øyer og holmer en ytre kant mot Oslofjorden i den brede Nøtterøy-skjærgården. Vestre Bolæren er høy, Midtre Bolæren størst og Østre Bolæren ytterst.

Før 1916

Det er mange gravrøyser på alle tre Bolærne. De har derfor vært i bruk, og kanskje bebodd, tilbake i forhistorisk tid. Så lenge man kjenner har de vært eid av Sem kongsgård, som fra 1676 heter Jarlsberg hovedgård. De som har hatt bruk på Bolærne eller ellers har bodd der har vært leilendinger eller husmenn under Jarlsberg hovedgård. Det var lite jord, og alle som bodde der hadde sjøen som inntektskilde, som fiskere, loser og sjømenn, ved siden av litt jordbruk.

Den 7. mai 1631 møttes de fem norske adelsmennene Gunde Lange, Gerlof Nettelhorst, Sten Willumsen, Daniel Bildt og Oluf Christoffersen på Bolærne og forfattet et felles brev til kong Christian IVs kansler Christian Friis til Kragerup. Da var sannsynligvis Bolærne ubebodd. Den første som er dokumentert bosatt på Bolærne var Mons Bolæren som er nevnt bosatt på Mellom Bolæren i 1645. Ved manntallet 1664-1666 bodde én familie på hver av Vestre Bolæren (Jon Rasmussen, 28 år, med familie), og Mellom Bolæren (Hans Olsen, 48 år, med familie), mens Østre Bolæren var ubebodd.

Ved folketellingen i 1801 bodde det 22 mennesker på Vestre Bolæren, 8 mennesker på Mellom Bolæren og 10 mennesker på Østre Bolæren. I 1865 var dette økt til henholdsvis 43, 29 og 18. Det store antallet mennesker som bodde på Vestre Bolæren var sannsynligvis på grunn av steinbruddet. Ved folketellingen i 1900 bodde det 23 mennesker på Vestre Bolæren, 14 på Mellom Bolæren og 7 på Østre Bolæren.

I 1840-årene fikk den siste greven i Norge, grev Peder Wedel Jarlsberg, oppført et to-etasjers tømmerhus på Mellom Bolæren, «Grevestuen», som sommerhus for familien. Dette står fremdeles.

Sundet mellom Vestre og Mellom Bolæren heter Jensesundet, og en naken holme i sundet som er ca. 200 meter lang og 50-100 meter bred heter Jenseskjæret. De er oppkalt etter Jens Jensen (1755-1814) som bodde på Jenseskjæret som fisker og jordløs husmann med familien sin. Kona til Jens het Marte Kirstine Olsdatter og var fra Mellom Bolæren. Søsteren hennes, Dorte Olsdatter, var Rinas tipp-tipp-tippoldemor. Faren deres, Ole Ellefsen, må ha vært født ca 1720, men det er uvisst hvor han kom fra. I 1748 giftet han seg med Anne Svendsdatter (1726-1811) fra Bjerkøy rett ved Nøtterøy, og fra samme år bygslet de Mellom Bolæren. Der fikk Ole og Anne ti barn, hvorav åtte vokste opp, blant annet Marte Kirstine (1758 – ca. 1782) og Dorte (1760-1830). Ole døde i 1795. Dorte giftet seg i 1795 med Ole Ingebretsen (1743-1805) fra Lørte i Slagen nord for Tønberg. De bodde først på Loft-Eik like nord for Tønberg og kjøpte i 1803 gården Haukemyr på Nøtterøy for 545 riksdaler.

Fra 1916

I 1833 ble det nedsatt en «fortifikasjonskommisjon» som skulle tilrå mulige forbedringer av eksisterende festninger og bygging av nye. Den konkluderte bl.a. med at «Norges Selvstændighed blir at hævde på Christianiafjordens Brædder». I 1845 ble det vedtatt å bygge en ny festning i Drøbaksundet, Oscarsborg, og den ble bygget i tiden 1845-1856. Selv om Oscarsborg ble sterkt forbedret i årene før 1905, ble det alt før første verdenskrig funnet at hovedforsvaret av Oslo burde bringes lenger ut i fjorden, ved munningen og ikke så langt inne som Oscarsborg. En slik flytting av hovedforsvaret ville også forsvare Marinens hovedbase Karljohansvern i Horten som inntil nå hadde ligget ubeskyttet. Utbruddet av 1. verdenskrig gjorde dette kritisk, og i august 1915 vedtok Stortinget å etablere en sperring av Oslofjorden mellom Bolærne og Rauøy. En slik sperring ville bestå av to deler, en minesperring med uavhengige miner tvers over fjorden fra Bolærne til Rauøy, som ville kreve at skipstrafikk gikk vest for Bolærne eller øst for Rauøy hvis minesperringen var lagt ut, og kanoner på Bolærne og på Rauøy som kunne beskytte minefeltet mot fiendens minesveipere og stanse fiendtlige forsøk på å gå utenom Bolærne og Rauøy. Man hadde nå miner som kunne legges på så store dyp som det var i Oslofjorden mellom Bolærne og Rauøy, og også kanoner med tilstrekkelig rekkevidde til å dekke området foran og i minefeltet. Det var et problem at avstanden mellom Bolærne og Rauøy, 7000 meter, var så stor at man ikke kunne se over i usiktbart vær, selv med bruk av lyskastere. I følge den vedtatte planen skulle Bolærne fort utstyres med to 21 cm kanoner (som skulle flyttes fra Håøya i Tønsbergfjorden) og tre nye 15 cm kanoner. Rauøy skulle utrustes med fire nye 15 cm kanoner. Et akutt problem var det at det på grunn av krigen var nærmest umulig å kjøpe egnede kanoner i utlandet, og det ble også funnet upraktisk å flytte de temmelig gamle 21 cm kanonene fra Håøya til Bolærne. Man vedtok derfor med å starte med en provisorisk hurtigutbygging og bruke andre allerede eksisterende kanoner.

Den 13. oktober 1916 utstedte regjeringen en kongelig resolusjon som forbød ubåter fra de krigførende parter å ferdes gjennom norsk territorialfarvann. Dette ble tatt svært ille opp av Tyskland som i noter sa de så på det som en fiendtlig handling der Norge ikke opptrådte nøytralt. Denne «ubåtkrisen» ga stor frykt for at Tyskland kunne angripe Norge, og beredskapen, spesielt i Marinen og Festningsartilleriet (som Kystartilleriet het da) ble vesentlig hevet. Mannskaper ble mobilisert for å bringe kystfortene nærmere full krigsoppsetning. Dette førte også til at den provisoriske utbyggingen av Bolærne og Rauøy fort skulle forseres med alle midler.

På bakgrunn av den vedtatte utbyggingen ble Vestre, Mellom og Østre Bolæren, sammen med en del mindre øyer og skjær, ekspropriert av Staten i 1916 og de faste beboerne måtte etter hvert flytte fra øyene. Det ble bygget et lager for miner på Vestre Bolæren i Jensesundet med 413 miner som på ordre raskt kunne legges mellom Bolærne og Rauøy. Tre mineleggere ble holdt i beredskap i Tønsberg for raskt å kunne legge ut disse minene ved høynet beredskap. På østsiden av Østre Bolæren, litt nord for midten av øya, begynte man å sprengne en tunnel inne i fjellet, parallelt med fjellsiden, det såkalte «tunnelbatteriet». Fra denne skulle det gå korte tunneler ut til rom i fjellsiden med kasematter der kanoner skulle plasseres rettet direkte mot farvannet mellom Bolærne og Rauøy. Fordi det var umulig å anskaffe festningsartilleri fra utlandet, ble Bolærne foreløpig kun satt opp med fire temmelig gamle, langsamskytende og dårlig vedlikeholdte 12 cm kanoner som var tatt fra opphugde monitorer som hadde blitt produsert like etter den amerikanske borgerkrigen. To av disse kanonene ble høsten

1917/våren 1918 satt opp i den halvdelen av «tunnelbatteriet» som var delvis ferdigbygget, mens de to siste ble satt opp på åpne fjellet. I januar 1916 ble det bestilt 13 stk. 15 cm kanoner fra Bofors i Sverige, hvorav 7 var ment for Bolærne og Rauøy. Antatt leveringstid var 2-3 år.

Den 11. november 1918 sluttet 1. verdenskrig. I juli 1919 vedtok departementet å stanse all utbygging på Bolærne og Rauøy og anlegget på Østre Bolæren ble stående uferdig de neste årene, med det uferdige tunnelbatteriet med to eldgamle 12 cm kanoner samt to til oppe på fjellet. De 13 Bofors-kanonene, hvorav tre var ment for Bolærne, ble levert noe forsinket fra Bofors i 1922/1923. Da all utbygging av festningene var stanset ble de sendt til et lager i Kongsberg, der de ble liggende de neste ti-femten årene. Meningen hadde vært å bygge et tunnelbatteri nr. 2 for de tre som skulle til Bolærne, derfor var disse tre spesielt konstruert for å stå i kasematter og hadde ikke tak på panserskjoldene.

Fra 1932

I 1932 ble planene fra verdenskrigen for frontalsperring av Ytre Oslofjord tatt fram igjen og i revidert form vedtatt. Det ble funnet avgjørende for forsvaret av det sentrale Østlandsområdet, inklusive Marinens hovedbase i Horten, å kunne sperre Ytre Oslofjord. Oscarsborg skulle beholdes som en mindre viktig 2. linje i forsvaret. Det aller viktigste var sannsynligvis å kunne raskt legge en minesperring over Ytre Oslofjord mellom Bolærne og Rauøy, og å kunne beskytte den fra fort. I første omgang skulle Rauøy bygges ut med fire 15 cm kanoner, deretter skulle Bolærne bygges ut med tre 15 cm kanoner, deretter skulle Mågerøy lengst nordøst på Tjøme bygges ut med to 30,5 cm haubitser som hadde blitt bestilt fra Sverige og siden levert sammen med de tretten 15 cm kanonene. Samtidig skulle det anlegges et nytt fort på Torås syd på Tjøme med to (senere omgjort til tre) 15 cm kanoner og videre var det planer om å bygge et fort på Torgauten i Østfold, også med to 30,5 cm haubitser, og et fort ytterst på Vesterøya i Sandefjord med tre 15 cm kanoner.

Arbeidene på Rauøy startet alt i 1932, mens arbeidene på Østre Bolæren startet i januar 1935. På tross av den skjerpede verdenssituasjonen var bevilgningene små og arbeidet gikk forholdsvis langsomt. Dette skyldtes også at staten som byggherre ikke ville ansette et større antall anleggsarbeidere og det var strid om arbeidet kunne settes ut til entrepenørselskaper. På grunn av bevilgningene ble det for dyrt å bygge et nytt tunnelbatteri og kasematter for de tre 15 cm kanonene (noe som ville gitt vesentlig bedre beskyttelse). Man plasserte dem i stedet i nybygde kanonstillinger omtrent midt på Østre Bolæren. Det krevde at panserskjoldene måtte ombygges med nye pansertak. Kanonstandplassene sto ferdig sommeren 1935 og kanonene ble transportert ut til Bolærne i september. Det meste av anlegget, inklusive ny kommandoplass i betong, sto ferdig i oktober. Den offisielle overtagelsen av fortet foregikk i juli 1938. De gamle 12 cm kanonene sto stadig på øya, to i det fremdeles ufullførte Tunnelbatteriet og to i åpne stillinger. Arbeidet med disse var ikke blitt prioritert, da det var stor tvil om disse fire gamle kanonene var brukbare.

Fra 1935 ble hele de nybygde og planlagte festningsverkene gitt navnet Oslofjord festning. En felles kommandoplass for hele festningen skulle bygges på Nøtterøys høyeste punkt, Vetan. Etter at Bolærne fort var ferdig startet man bygging av denne kommandoplassen, samt fortene på Mågerøy og Torås. Mågerøy var delvis fullført i mai 1939 da man foretok prøveskyting med haubitsene, men det ble ikke

offisielt overtatt av Kystartilleriet før 9. april 1940. Torås fort og kommandoplassen på Vetan var ikke ferdige før den tyske invasjonen. Fortene på Torgauten og på Vesterøya ble ikke påbegynt.

Ved utbruddet av 2. verdenskrig i september 1939 sto altså Rauøy og Bolærne fort ferdige. Mågerøy var dessuten nesten klarstilt. Rauøy og Bolærne manglet stadig mulighet til å overvåke fjordløpet og ta opp kamp i mørke og dårlig sikt. Videre hadde man aldri foretatt noen omfattende testing av kanonene etter at de hadde blitt lagret i 10-15 år, man hadde kun prøveskutt med et par skudd på hver og kun med reduserte ladninger. Ammunisjonen var for det meste svært gammel og var ikke prøveskutt.

Brannrørene til granatene var dels fra 1. verdenskrig og dels betydelig eldre og av en type som kunne forringes vesentlig under lagring. De var heller aldri testet. Fra 1920-tallet hadde soldatene kun 48 dagers opplæring uten repetisjonsøvelser. Dette ble økt til 60 dager midt på 30-tallet og fra 1938 til 84 dager. Bare de tre siste kullene fikk opplæring på de «nye» 15 cm kanonene. Under utdannelsen ble det kun skutt med 37 mm indrekanon, samt et par skudd fullkaliber med redusert ladning.

Nøytralitetsvernet

Etter krigsutbruddet i september 1939 ble det satt opp nøytralitetsvern og mannskaper ble innkalt for å bemanne Oslofjorden festning med Bolærne fort. Det ble innkalt en styrke som omtrent tilsvarte 1/3 av fortets fulle krigsbemanning, og det var mulig å bemanne fortets kommandoplass, alle de tre 15 cm kanonene (med noe redusert bemanning), en luftvernavdeling med seks Colt 7,92 mm mitraljøser, to lyskastere (en på Garnholmen og en på Ramsholmen), en sambandstropp med en fremskutt signalstasjon på Fulehuk (som kun hadde optisk forbindelse med Bolærne), forpleiningsgruppe og arbeidskommando, til sammen 21 befal og 175 menige. I tillegg kom en nærforsvarstropp fra infanteriet med ett befal og 14 menige. Da kommandoplassen for Oslofjorden festning på Vetan ikke var ferdig, ble festningskommandoen satt opp på Håøya med 27 befal og 49 menige. Fra Håøya var det ingen sikt til Oslofjorden. De menige i nøytralitetsvernet ble utskiftet hver 3. måned, slik at 2. gruppe ble dimittert og 3. gruppe møtte ca. 1. april 1940. Denne gruppen besto av de eldste soldatene hvor mange ikke hadde gjort noen militærtjeneste siden 1. verdenskrig, de øvrige hadde kun 48 dagers rekruttskole på begynnelsen av 1920-tallet. De hadde aldri sett kanoner av den typen Bolærne fort hadde nå. Også utstyret i kommandoplassen var nytt for de som bemannet den. Det var også stor mangel på befal, og i mange sersjantstillinger satte man eldre korporaler som sist hadde tjenestegjort under nøytralitetsvernet under 1. verdenskrig.

Med rekvirerte sivile fartøyer (særlig hvalbåter) som ble bestykket med eldre små kanoner og mitraljøser ble det organisert to vaktlinjer. Ett fartøy passerte frem og tilbake mellom Færder fyr og Torbjørnskjær ytterst i fjorden og et annet patruljerte fram og tilbake mellom Fulehuk og Missingene, rett syd for linjen Bolærne-Rauøy. Disse hadde radioforbindelse med Ytre Oslofjord Sjøforsvarsavsnitt (YOSA) i Tønsberg, men ikke direkte med fortene. I februar/mars 1940 ble bemanningen av Oslofjord festning øket noe, da det ble innkalt mannskaper til å bemanne det nye haubitsbatteriet på Mågerø.

Aprildagene

Om morgenen 8. april besluttet kommanderende admiral å øke beredskapen. Det ble besluttet å innkalle mannskapene som trengtes for å legge ut minefelt i Drøbaksundet, å innkalle mannskaper til det avleggs 12 cm batteriet på Bolærne, samt mannskaper til å bemanne en lyskaster på Bolærne. Det ble også gitt ordre om å gjøre noen forberedelser til å legge ut minefeltet mellom Bolærne og Rauøy. I løpet av dagen kom det flere meldinger om ukjente fly i stor høyde over Sør-Norge. Ved 11:30-tiden kom det ordre om å skjerpe beredskapen på fortene, og på Bolærne gikk man til det såkalte beredskapstrinn 1, med øket vakthold og utkikk, men uten å bemanne kanonene. Men man fraktet ammunisjon fra hovedmagasinet til hver av de tre kanonenes såkalte håndmagasin og man hadde kontinuerlig telefonvakt i kommandoplassen og ved hver av de tre kanonene. Litt før kl. 17:30 innløp melding om at et tysk lasteskip ved navn Rio de Janeiro hadde blitt senket i Skagerrak og at mange av de som hadde vært om bord var reddet av norske skip. Disse så ut til å være soldater, og flere av dem hadde sagt at de var på vei til Bergen for å hjelpe den norske regjeringen. Denne meldingen ble videresendt ned i systemet til Oslofjord festning og videre til fortene. Ca. kl. 20:00 mottok Oslofjord festning ordre om å innføre skarp beredskap. På Bolærne fort gikk man til beredskapstrinn 2 (der 3 var full kampberedskap) der man har så vidt kampberedskap med redusert betjening slik at engasjement kan begynne og pågå inntil mannskapene blir komplettert. Litt etter kl. 20 mottok Oslofjord festning melding om at det fra København var meldt at kl. 17:15 hadde de to slagkrysserne «Gneisenau» og «Deutschland», krysseren «Emden» og tre torpedojagere av «Möwe»-klassen passert nordover gjennom Storebelt, og at omtrent samtidig hadde en annen flotilje med to store dampskip og 17 trålere, der man så at det var svært mange folk på dekk, også passert nordover gjennom Storebelt.

Om kvelden var været i Oslofjorden bra, men nær midnatt begynte det å regne og tetnet til med dis og tåke. Kl. 23:00 meldte bevoktningsfartøyet Pol III (en rekvirert hvalbåt) i den søndre bevoktningslinjen at «flere fartøyer trenger fram». Det sendte opp rødt varselbluss og skjøt varselskudd mot inntrengerne og satte kurs mot dem og kjørte inn i siden på et tysk fartøy. De tyske fartøyene la Pol III under ild, sjefen om bord, kaptein Leif Welding-Olsen ble alvorlig såret og falt senere i vannet og druknet da de gikk i lett båten for å evakuere. Han ble dermed Norges første falne. Klokken 23:12 ringte Færder fyr til YOSA og sa at skip med slukte lanterner hadde passert og blitt belyst med lyskaster fra bevoktningsfartøyet, og at de så og hørte skyting. Like etter kl. 23 ringte sjefen for YOSA til sjefen for Oslofjord Festning på Håøya og overbragte meldingen fra «Pol III». Festningskommandanten, oberstløytnant Notland beordret straks festningsalarm (full krigsberedskap) og melding om det ble øyeblikkelig sendt Bolærne og Rauøy fort. Mellom kl. 23:10 og 23:20 kom det ordre om at overrettmerkene for mineutlegging mellom Bolærne og Rauøy skulle klargjøres, men ikke settes opp før på nærmere ordre, kl. 23:30 ble alle fyr slukket, og nær midnatt kom det ordre om å evakuere alle sivile fra Bolærne (mange av offiserene hadde familiene sine boende der). Klokken 23:15 meldte Rauøy at de så lysraketter og lyskastere i bruk ved Struten fyr. Klokken 23:31 meldte Bolærne fort at det var klart til kamp, kl. 23:28 hadde Rauøy fort meldt det samme. Omtrent samtidig ble det gitt ordre om å mørklegge Vestfold fylke.

Rauøy fort observerte 23:30 konturene av to ukjente krigsskip på vei inn fjorden i avstand 5600 meter. De ble ikke sett fra Bolærne. Rauøy skjøt først et løsskudd og deretter et varselskudd foran baugen på det første skipet kl. 23:32. Da skipene ikke stoppet åpnet Rauøy ild med sprenggranater. Med de

utrenede mannskapene rakk de bare å skyte fire granater i tiden 23:35 til 23:42. Da kom det inn tykk tåke, så det fra kommandoplassen ikke var mulig å en gang se strandkanten. Klokken 23:32 observerte Bolærne fort tre mindre fartøyer. Fortssjefen, major Færden beordret virkningsild med sprenggranater, men batterisjefen misforsto og skjøt bare varselskudd. Her hadde også kommet dis, og sikten var under 3500 meter. Da dette ble oppklart blandet de uøvde mannskapene sammen ordren til lyskaster om hvilken vinkel (antall streker) den skulle settes i og ordren om avstand til kanonene, og det ble stor forvirring. De rakk derfor ikke å skyte virkningsskyting før fartøyene ikke lenger kunne beskytes da de var ute av ildledningsinstrumentenes sektor. Like etter kom det også inn tykk tåke ved Bolærne så intet kunne observeres. Melding ble sendt fra både Bolærne og Rauøy til kommandanten for Oslofjord festning, og den gikk straks videre oppover i kommandosystemet. Major Færden ringte også direkte til oberst Birger Eriksen på Oscarsborg og orienterte ham personlig. Som kjent kom fartøyene til Drøbaksundet litt etter kl. 04:00. Noe senere kom det ordre om at overrettmerkene for minelegging skulle settes opp og være på plass før kl. 05:00. De var reist kl. 04:45 på både Bolærne og Rauøy, og da var også to mineleggere som hadde lastet miner fra minelageret på Vestre Bolæren klare til utlegging, men det var selvfølgelig alt for sent, på grunn av tyske krigsskip i fjorden kunne ikke minene, som skulle være det sentrale østlandsområdets hovedforsvar, legges ut. Hadde det blitt gjort et døgn, eller bare f.eks. 12 timer tidligere, kunne historien ha blitt litt annerledes.

På Bolærne skjedde det ikke noe videre før ved 9-tiden om morgenen. Fram til da lå tåken tett og man kunne ikke observere tyske fartøyer. På Rauøy derimot skjedde det svært mye i løpet av natten. Ved 4-tiden om natten ringte en person fra Engelsviken rett innenfor Rauøy til fortet og fortalte at det var tyske soldater der som spurte hvor Rauøy var. Det ble satt ut sterk vakt, da man regnet med tyske landgangsforsøk. Ca. kl. 05:30 ble det observert at to mindre fartøyer satte i land soldater i en bukt på østsiden av Rauøy, noen hundre meter nord for kommandoplassen på Singelfjell. Litt senere kom to til. Det ble satt i land to geværkompanier, ca. 300 mann. I mangel av dekningsstyrke ble mannskapet på tre av de fire kanonene og luftvernmannskapene (Rauøy hadde i motsetning til Bolærne to moderne 40 mm luftvernkanoner) beordret som infanterister mot landgangsstyrken. De la seg på skytterlinje og forsøkte ikke noe angrep, men ilden holdt angriperne nede. En fjellknaus var mellom landgangsstedet og dem, så de kunne ikke beskytte det direkte. Den fjerde kanonen kunne skyte rett mot fjellknausen og over landgangsstedet med avstand 900 meter. Denne kanonen fungerte utmerket, og det ble skutt 45 skudd. Splintene fra disse og rikosjetter fra mitraljøse- og geværild holdt tyskerne nede og påførte store tap. Etter soloppgang bemannet man igjen 40 mm kanonene, og et tysk fly ble beskutt med 14 skudd. Det ble sannsynligvis skutt ned. To norske soldater, Ragnar Kongsgaard og Harald S. Johansen falt under denne trefningen, mens tyskerne selv oppga at de hadde 60 falne. Ved 07:50-tiden så det ut til at de resterende tyskerne kanskje snart ville overgi seg, og at denne kampen var vunnet. Men da kom ordre fra YOSA om at fortet skulle overgi seg! Sjøforsvarsavsnittet hadde fått ordren fra Sjøforsvarsdistrikt 1 i Horten. Ordren vakte stor oppstandelse, og man forlangte å få den bekreftet. Etter en stund kom det ny melding om at ja, admiralen som var sjef for Sjøforsvarsdistrikt 1 hadde gitt ordre om kapitulasjon, det var nå bekreftet gjennom hele kommandokjeden. Fortssjefen ga ordre om ildopphør og hvitt flagg ble heist. Da tyskerne fortsatte å skyte en stund, anmodet fortssjefen om at kapitulasjonsordren skulle oppheves, men det kom tilbake at den sto fast. Etter overgivelsen kom det melding om at ordren om kapitulasjon var feil, admiralen hadde gitt ordre om å overgi Horten by og de skip så var på havnen der,

ikke underliggende fort, det var sambandssentralen i Horten som hadde misforstått. Da var det for sent, fortsbesetningen var alt avvæpnet.

Bolærne fort mottok ikke ordren om kapitulasjon. Etter at tåken hadde lettet om morgenen den 9. april observerte man fra Bolærne litt etter klokken 09:00 at tre mindre fartøyer kom fra østsiden av Rauøy og passerte nordpynten og så satte kurs rett mot Bolærne. Dette var sannsynligvis såkalte Räumboote, mindre grutgående minesveipere på 60 – 160 tonn og 25 – 40 meters lengde som Tyskland hadde i meget stort antall (424 ble bygget totalt!) og brukte til svært mange formål i tillegg til minesveiping, bl.a. som landgangsfartøyer. Man observerte at det var mange mennesker på dekk. Da de var kommet midtfjords åpnet Bolærne ild med en salve med alle tre kanonene. Den første salven traff godt med et langt og et kort skudd. Det så ut til at det var virkning på et av fartøyene. Fartøyene gikk over til å gå i sikksakk. Ved neste salve feilet ammunisjonen, to granater eksploderte i banen, bare en granat fungerte. Dette var nok på grunn av de eldgamle utestede brannrørene. Allikevel snudde fartøyene og gikk tilbake til Rauøy mens de la røykskjem. Bolærne fortsatte å skyte etter dem, men flere granater hadde banesprengning, noen umiddelbart etter at de kom ut av løpet. Allerede under denne skytingen oppsto det også tekniske problemer med kanonene. Tennpatronene smeltet og nærmest loddet deler av slaglåsene sammen. Og det viste seg at slaglåsene på disse tre kanonene var av for mykt stål. Disse kanonene hadde aldri skutt med stridsladning, bare med reduserte øvelsesladninger. Med stridsladning ble kraften på slaglåsen for stor og godset bøyde seg etter noen få skudd. Dette skulle bli fatalt.

Like etter at dette angrepet var slått tilbake ble Bolærne bombet av fly. De fleste bombene traff omkring fortets kommandoplass, men den ble ikke skadet. Utenfor kommandoplassen ble fenrik Kvisle truffet av en splint i kjeven og forholdsvis alvorlig såret og en annen soldat ble lettere såret. Disse ble evakuert med en båt til Tønsberg sykehus. Ca. kl. 12 ble det observert at to Räumboote igjen var på kurs mot Bolærne. Fortet åpnet ild igjen med 15 cm kanonene, men nå ble det tekniske problemer med alle kanonene, og de fleste av granatene de fikk av gårde eksploderte i banen. Allikevel snudde de tyske fartøyene og gikk tilbake. Kl. 13 hadde våpensmeden klart å reparere kanonene. Utover ettermiddagen gjennomførte tyskerne en rekke flyangrep på fortet, der de både slapp bomber og beskjøt fortet med mitraljøser. Det eneste luftvernet fortet hadde var seks 7,92 mm mitraljøser, og de hadde ingen virkning på flyene, som derfor kunne angripe i lav høyde. På grunn av flyangrepene ble flest mulige av mannskapene som ikke betjente kommandoplass og de tre kanonene samlet i tunnelen innenfor det uferdige tunnelbatteriet.

En god del mannskaper kom i løpet av dagen ut til Bolærne i båter, de fikk uniformer og våpen, men på grunn av flyangrepene ble de også inaktive i den mørke tunnelen. Moralen ble etter hvert svært dårlig blant alle de inaktive her, mens den hele tiden var god på kanonene og i kommandoplassen. Det ble ikke forsøkt å gjøre klar 12 cm kanonene, da de var regnet som virkningsløse og nærmest selvmorderiske, uten panserbeskyttelse. Den formelle kommandokjeden gikk fra sjefen for Sjøforsvaret (kommanderende admiral), til sjefen for Sjøforsvarsdistrikt nr. 1 i Horten til sjefen for YOSA til sjefen for Oslofjord festning (oberstløytnant Notland) på Håøya til sjefen for Bolærne fort (major Færden). Som nevnt før overga staben ved Sjøforsvarsdistrikt nr. 1 seg tidlig om morgenen, og sjefen for YOSA klarte ikke å få noen forbindelse oppover i systemet før om kvelden 9. april. Først kl. 21.20 mottok han ordren «Slåss så lenge det er mulig og når fortene ikke lenger lar seg holde, demoler kanonene.» Denne ordren

sendte han straks til oberstløytnant Notland som sendte den videre til major Færden. Mågerø fort var foreløpig inaktivt (ikke plass til å beskrive hvorfor her) og Bolærne fort var det eneste som kunne hindre tysk sjøverts forbindelse til Oslo. Tyskerne forsøkte ikke flere forseringer av fjorden før 10. april. I løpet av natten fikk alle varm mat.

Om morgenen 10. april kl. 07:00 ble det observert et stort handelsfartøy på vei inn fjorden. Det bar ikke noe flagg. Men Notland (og dermed Færden) mottok følgende ganske utrolige ordre fra sjefen for YOSA etter at Norge hadde vært i krig i 30 timer: «Fremmede krigsfartøyer gis først skarpt varselskudd. Hvis fartøyet ikke stopper skal fartøyet beskytes. Handelsfartøyer passerer uhindret, med mindre man er sikker på at det er tyske transportfartøyer.» På tross av ordren skjøt Bolærne tre skudd mot skipet kl 07:25, hvorav det ene igjen eksploderte i banen. Det var også tekniske problemer med kanonene under denne skytingen. Etter dette kom det nye flyangrep. Kl. 09:29 ble det observert en jager som kom nordfra med full fart. Bolærne åpnet ild på 8000 meters avstand, og ilden ble besvart av jageren, men den snudde så og gikk nordover igjen. Etter dette kom det mer intense flyangrep som bombet og beskjøt med mitraljøser alt på øya. Etter hvert var alle bygninger gjennomhullet og noen sto i brann, men det var ingen skader på kommandoplassen eller kanonene. Litt senere ble det observert fire fartøyer som kom fra nord og de ble beskyttet fra Bolærne. De besvarte ilden, men snudde etter en stund og gikk nordover. Denne gangen var det store problemer både med ammunisjonen og kanonene. Tyskerne brukte nå også kanonene på Rauøy fort som var tatt av tyskerne om morgenen 9. april til å beskytte Bolærne, men den ilden hadde ingen virkning. Nå ble slaglåsene igjen deformert og mange av granatene eksploderte i banen. Kl. 09:40 meldte Bolærne at to av kanonene var helt ødelagt og ikke kunne repareres, og at den tredje bare ville tåle 3-4 skudd til før den også var ubrukelig. Alle reservedeler var brukt. Det viste seg at hver slaglås totalt tålte ca. 10-11 skudd før de ble helt ødelagt, og de hadde en reserveslaglås pr. kanon så alle kanonene var ute av funksjon etter vel 20 skudd med stridsladning, noe som aldri hadde blitt testet. Totalt skjøt altså fortet 60-65 granater fra kvelden 8. april til formiddagen 10. april.

YOSA ga nå følgende ordre: «Demoler kanonene osv. avverg landgang så godt vi kan.», men ca. kl. 10:00 kom ny ordre om at de ikke skulle yte motstand. Etter den siste skytingen kom kontinuerlige flyangrep som ødela alle bygninger på øya. Disse flyangrepene pågikk til ca. 11:30. Etter at disse flyangrepene var over ble kanonene ødelagt og ca. kl. 12.30 beordret fortssjefen heising av hvitt flagg. Soldat Hans Christian Furuseth ble beordret til å ta ned det norske flagget og heise hvitt flagg i nordre leir. Mens han holdt på med det kom et nytt flyangrep og en bombe falt like ved. Furuseth ble øyeblikkelig drept som den eneste falne på Bolærne. En større konvoi med tyske forsyningskip hadde ligget i ro i god avstand syd for Bolærne og gikk ikke nordover før det var helt klart at Bolærne var overgitt, så fortet hadde i hvert fall oppnådd å sinke disse vesentlig.

Om kvelden 10. april ved 19-tiden kom en hvalbåt med 30 tyske soldater til brygga på Østre Bolæren. Ca. kl. 21 måtte alle gå om bord i hvalbåten som ble fullstendig overfylt, kystartilleristene måtte stå tett i tett på dekk. Båten gikk på grunn litt ute i sundet, og alle måtte bli stående på dekk til morgenen. Først klokken 13 den 11. april kom de inn til Horten hvor alt personellet fra Bolærne ble sluppet i land og frigitt mot æresord på at de ikke skulle bekjempe tyskerne mer. I Horten fikk de tak i en likkiste til

Furuseth, som de hadde tatt med. Hans kiste ble drapert med flagget de hadde tatt med fra Bolærne og sendt med jernbanen til hans hjemsted.

Tysk utbygging under krigen

Tyskerne overtok etter okkupasjonen Bolærne fort, som ble videreført av det tyske marine-kystartilleriet som 3/MAA 501 BOLAERNE. De tre 15 cm kanonene ble ganske raskt reparert og gjort stridsdyktige, og tyskerne var ikke like sparsomme med testing som nordmennene hadde vært før krigen. 12 cm kanonene ble funnet nærmest ubrukelige, men ble allikevel fraktet til Lyngenområdet. I 1942 skiftet tyskerne ut kanonene på Rauøy med tyske kanoner, og en av Bofors-kanonene som hadde vært på Rauøy ble flyttet til Bolærne, slik at fortet nå hadde fire av disse egentlig temmelig dårlige og umoderne kanonene. I løpet av krigen monterte også tyskerne moderne tysk ildledningsutstyr, såkalt SIPA-LEPA med avanserte analoge regnebord. Etter en større utbygging fullførte tyskerne det gamle uferdige tunnelbatteriet fra 1916, og sommeren 1944 fullførte de det og bestykket det med fire 105 mm franske kanoner som var blitt tatt som krigsbytte i 1940. Dette ble operert som et eget fort, under den tyske hæren og ikke marinen, og het 8/HKAR 980 KONGSHAVN.

Fra høsten 1943 til sommeren 1944 holdt tyskerne holdt tyskerne 300 russiske krigsfanger i en leir på Mellom Bolæren for å arbeide på anleggene. Mye verre ble det fra desember 1944 da tyskerne opprettet en leir på Mellom Bolæren for russiske fanger med smittsomme sykdommer. Dette var fanger som ikke fikk noen behandling, men som var ment å skulle dø. Forholdene var helt forferdelige og dødeligheten stor.

Etter 2. verdenskrig

Det norske kystartilleriet overtok Bolærne etter frigjøringen slik tyskerne hadde etterlatt fortet. Det sterkt forbedrede Bolærne fort ble sammen med det også sterkt forbedrede Rauøy fort stadig regnet som avgjørende for å kunne stenge Oslofjorden. Den første store endringen skjedde i 1950/1951 ved at de franske 105 mm kanonene i tunnelbatteriet ble byttet ut med fire tyske 127 mm SKC/34 kanoner. Denne kanontypen var en av de beste og mest moderne kanonene tyskerne hadde. SKC/34 står for hurtigladekanon konstruert i 1934. Tyskerne hadde i siste del av krigen plassert en del av disse i Norge, de var alle helt nye da de kom til Norge og produsert på Skoda-fabrikken i Tsjekkia. De holdt høy kvalitet. Disse fire kanonene hadde tyskerne satt opp i Sandessjøen, og i 1950 startet man å bygge om kasemattene i tunnelbatteriet for å huse dem. De var ferdig montert i 1951, og fra da til 1999 var de Bolærne forts hovedvåpen. Skuddsktoren er rett mot Rauøy, og hovedformålet var selvfølgelig å virke sammen med minefelt lagt ut mellom Bolærne og Rauøy. Skuddvidden var 17.400 meter, men det kunne ikke utnyttes der. Mens tyskerne hadde etterlatt en hel rekke forskjellige kanoner, standardiserte Kystartilleriet mot slutten av 1950-tallet på tre tyske kanontyper som var de beste og mest moderne, og skrapet alle andre. De man beholdt var foruten 127 mm SKC/34, 105 mm SKC/32 og 150 mm SKC/28. Man fikk overta en god del av disse fra Danmark, og ellers la man ned en rekke fort og flyttet rundt på kanonene. De gamle 15 cm Bofors-kanonene ble også beholdt til ut på 1950-tallet.

En meget viktig utvikling var innføring av radar. Fra 1953 fikk man installert britisk FCA-1 skyteradar og amerikansk AN/SPN-5 overvåkingsradar og man kunne skyte like godt i tykk tåke som midt på dagen. Skyteradaren ble integrert i det som ble kalt «Ildledningssystem B» der man koblet sammen FCA-1 radaren med det tyske SIPA-LEPA anlegget på en finurlig måte med analoge datamaskiner og elektronisk overføring av skytedata til kanonene og slik at man både kunne bruke optiske data og data fra radaren. Ildledningssystem B var det som ble brukt til ut på 1970-tallet.

En annen stor utvikling på 1950-tallet var utbygging av det store fjellanlegget. Dette er basert på to parallelle tunneler bak tunnelbatteriet og haller som forbinder disse og utvidet hva tyskerne hadde bygget. Det ble åpnet av kong Olav i 1958, og hadde alle fasiliteter: kommandoplass, ildledningssentral, sambandssentral, kommandoplass for luftvern og nærforsvar, forlegningsrom for mannskapene etc. Bolærne og Rauøy skulle virke sammen som en gruppe, fra 1958 kalt Gruppe Bolærne, med gruppesjef. Dermed kom også kommandoplass for Gruppe Bolærne i fjellanlegget i tillegg til kommandoplassen for Bolærne fort.

Fra slutten av 1950-tallet ble det kontrollerbare minesystemet med det amerikanske Mk 1 Mod 0 systemet lagt ut i Huikjæla mellom Vestre Bolæren og Hvaløy og Gåsøy. Det benyttet både bunnminer med 1600 kg TNT ladning som kunne brukes ned til 50 meters dyp og forankrede flytende miner med 227 kg TNT, som var forankret slik at de fløt 13-15 meter under havoverflaten. Kommandoplassen for dette minefeltet var lengst sydvest på Vestre Bolæren. Minene kunne avfyses enkeltvis eller i grupper, og fartøys posisjon i forhold til minenes posisjon kunne finnes ved enkel peiling fra to posisjoner med periskoper (det ene i kommandoplassen), med overvåkingsradar, eller fra 1970-tallet med elektrooptisk sensor, lavlys-TV og laser avstandsmåler. Dette minefeltet ble stadig vedlikeholdt og hadde høy beredskap inntil det ble destruert etter den kalde krigens slutt i 1991. Meningen var at ved fare for angrep på Norge skulle Marinen, med Bastøyfergene som var forhåndsrekvirert og forberedt for dette, legge uavhengig minefelt mellom Bolærne og Rauøy, den såkalte sentralsperringen. For dette var det lagret 500 miner i fjellhaller på Vestre Bolæren. Da måtte egen og alliert skipstrafikk gå enten inn Oslofjorden via Huikjæla eller gjennom Rauøyfjorden mellom Rauøy og fastlandet, der det var et tilsvarende system med kontrollerbare miner (men med et eldre og dårligere britisk system), og hvis fiendtlige fartøy forsøkte å komme gjennom der kunne man selektivt senke dem med kontrollerte mineavfyringer. På begynnelsen av 1960-tallet bygget man om kasemattene til 127 mm kanonene og monterte nye tettsluttende panserskjold foran kanonene slik at de fikk betydelig bedre beskyttelse.

På 1960-tallet startet også en utbygging av lagre for den vesttyske marinen i Norge og i Danmark for å gi større dybde i forsvaret av spesielt de danske sund og belter. De i Norge het NORDEP og de i Danmark NAFDEP. Etter en avtale mellom NATO og Norge i 1962 og Vest-Tyskland og Norge i 1964 startet byggingen av to store materiell- og ammunisjonslagre og fire bunkringsstasjoner for drivstoff, alle i fjell. Byggingen av lagrene ble finansiert av NATO, mens driften, og det som ble lagret, ble 100% finansiert over det vesttyske statsbudsjettet. Av politiske grunner ble det stort hemmelighold om disse lagrene. Lagrene i Norge var fullt operative fra 1972. Det ene av de to ammunisjons- og materiellagrene ble anlagt i store fjellhaller på Vestre Bolæren med inngang fra vestsiden (det norske minelageret hadde inngang fra østsiden). I lageret på Vestre Bolæren ble 3750 kvadratmeter brukt til tysk ammunisjon (bl.a. torpedoer, miner og Exocet-missiler), 2890 kvadratmeter til tysk militært materiell og 3060

kvadratmeter til tysk sanitetsmateriell (til i krig å utstyre tyske militærpsykehus i Norge). Da man fikk større Bastø-ferger som ikke kunne gå inn i Jensesundet for å laste miner fra det norske lageret, ble det sprengt tunnel fra det slik at de nye fergene kunne laste miner fra kaien for det tyske anlegget.

Fra ca. 1970-tallet kom en ny stor forbedring og utbygging av Bolærne fort. Man fikk det nye Ildledningssystem E, også kalt KARI (KystArtilleriets Radar-Ildledningssystem) til erstatning for Ildledningssystem B, og man fikk tre stk. svenske 75 mm halvautomatiske tårnkanoner (7,5 cm M/57). De siste er spredd mest mulig på øya, en helt i nord, en midt på og en lengst i syd, for best å kunne motstå kjernevåpen. Hver kanon var i et lavt pansertårn over et autonomt fjellanlegg seks meter ned i fjellet under kanonen med forlegning for mannskapet og ammunisjonslager på bunnen. De var konstruert slik at kanonmannskapet kunne bo der i lengre tid og operere kanonen uten å gå ut. Kanonenes skuddtakt var ca. 25 skudd pr minutt, de hadde god fortifikatorisk beskyttelse, og kunne skyte i 360 grader. Med lite kaliber var det forholdsvis begrenset rekkevidde (12000 meter) og virkning på større fartøyer (granatene veide 6,5 kg), men de var ment først og fremst til å beskytte mindre fartøyer som minesveipere og landgangsfartøyer. KARI-anlegget var et for tiden meget avansert svensk digitalt system som hadde som hovedsensor en radar i glassfiberradom med en elektrooptisk datagiver under en hevbart panserkuppel med lavtlys-TV og laser avstandsmåler. Et slikt anlegg ble montert over fjellanlegget, der den nordligste 15 cm kanonen hadde stått, og det ble også satt et fullt anlegg med både ildledningssentral i fjell (reservekommandoplass) og datagivere på øya Skarveset ca. 1 km syd for Østre Bolæren og ett anlegg på Rauøy fort som hadde fire store 150 mm kanoner og også fikk tre 75 mm tårnkanoner samtidig. Disse tre anleggene var helt krysskoblet med alle batterier på Bolærne og Rauøy, og fra hvert av dem kunne man samtidig styre ilden fra to av de fire kanonbatteriene, 127 mm og 75 mm på Bolærne og 150 mm og 75 mm på Rauøy. Det var også flere optiske reservedatagivere av type BODIL plassert forskjellige steder som ble tilknyttet KARI-systemene.

Under det meste av den kalde krigen var Bolærne beredskapsfort, mens Rauøy var mobiliseringsfort. Dvs. at Bolærne fort i fred hadde tilstrekkelig mannskap til å bemanne de viktigste stridsmidlene, som måtte suppleres vesentlig med mobiliseringsmannskaper for å komme opp i full krigsberedskap. Rauøy var helt basert på mobiliseringsmannskaper. På 1980-tallet var krigsbemanningen på Bolærne fort ca. 600 mann, mens den på Rauøy var ca. 500 mann (dette utenom heimevern som skulle bidra i nærforsvaret). Fredsbemanningen var omkring 200 mann, for det meste soldater i førstegangstjeneste. Under det meste av den kalde krigen var det krav om å kunne åpne ild med hovedskytset 30 minutter etter alarm (på 1980-tallet økt til 4 timer).

Den aller siste oppgraderingen av fortet startet i siste halvdel av 1980-tallet. Inntil da hadde soldatene bodd dels inne i fjellanlegget, dels i noen gamle tyskerbrakker. Det ble nå bygget en flott leir i teglstegn med to forlegningsbygg for ca. 160 soldater, messe og idrettshall. Dette sto ferdig i 1990.

Etter at den kalde krigen var over startet en nedbygging av kystartilleriet. I 1991 tok man opp det kontrollerbare minefeltet i Huikjæla, og i i tiden 1991-1995 ble en stor rekke mindre kystfort nedlagt. Dette ble faktisk brukt til en siste oppgradering av Bolærne fort. Flere av disse mindre fortene hadde på første halvdel av 1980-tallet blitt utstyrt med Ildledningssystem F, også kalt RANDI. Dette var på mange måter en forminsket, men også mer moderne, versjon av KARI (med nyere radar og datamaskiner). Så

sent som midt på 1990-tallet ble et slikt anlegg flyttet fra innløpet til Kristiansand til Bolærne. Det ble laget et nytt autonomt fjellanlegg til dette syd på Østre Bolæren, med hovedsensorene, radar og elektroptisk, i tilknytning. Dette anlegget er bevart som museumsanlegg. Et tilsvarende anlegg ble plassert på Rauøy. Nå var det 5 radarildledningssystemer med hver sine hoveddetektorer og ildledningssentraler som hvert enkelt kunne styre alle kanoner på både Bolærne og Rauøy. Dette var også en siste krampetrekning, for det gikk mot nedleggelse av alt kystartilleri i Norge.

I 1999 ble etter stortingsvedtak 127 mm batteriet (tunnelbatteriet) nedlagt. Bare to år senere, i 2001, ble Bolærne fort tatt ut av operativ status, men 75 mm kanonene og fjellanleggene ble «lagt i møllpose», dvs. de ble plombert med fortsatt luftavfukting, slik at det skulle være mulig å gjøre dem operative igjen. I 2004 ble det oppgitt, og fjellanlegget ble ribbet for utstyr, murt igjen og avfukting ble slått av. 127 mm kanonene er murt inne så bare kanonløpene stikker ut. To av 75 mm kanonanleggene ble destruert, men kanonene i panserkuppel er murt fast på toppen. Det sydligste anlegget er bevart som museumsanlegg, og det samme er RANDI-anlegget.

Bolærne i dag

I 2004 la Forsvaret ned all virksomhet på Bolærne og de ble åpnet for allmenheten. Etter et kort mellomspill med Brunstad Christian Church er øyene nå eid av Vestfold fylkeskommune og Færder kommune. Bolærne har med rette blitt et svært populært ufartssted, det er et fantastisk miljø ute i skjærgården, og en spennende historie.